

Häpeä osana suomalaista kasvatuskulttuuria. Välähdyksiä 1950-luvulta 2020-luvulle*

Laura Flemming^a & Sara Sintonen^b

^a Helsingin yliopisto, vastaava kirjoittaja, laura.flemming@helsinki.fi

^b Helsingin yliopisto

TIIVISTELMÄ: Pohdimme tässä katsausartikkelissa kahden varhaiskasvatuksen opettajan kanssa käydyn keskustelun ja sen analyysin kautta, kuinka häpeän ilmeneminen lapsuudessa ja omat lapsuuden häpeän kokemukset voivat heijastua ammattilaisuuteen kasvattajana ja opettajana. Häpeä on lähes tutkimaton alue kasvatuksen kontekstissa, eikä sitä ole juurikaan tutkittu myöskään varhaiskasvatuksessa. Lapsuudessa koetuilla häpeän tunteilla ja sillä, miten häpeä kunkin lapsuudessa ilmenee, on paljon merkitystä ihmisen myöhemmälle elämälle myös ammatillisen osaamisen näkökulmasta. Aihetta on syytä tutkia alallamme, sillä auttamalla varhaiskasvatuksen opettajia ja opettajaksi opiskelevia hahmottamaan ja käsittelemään häpeän syntyyn vaikuttavia tekijöitä, sen kulttuurisia piirteitä sekä sitä, miten lapsuuden kokemukset vaikuttavat omaan kasvattajuuteen ja opettajuuteen, voimme edesauttaa entistä laadukkaamman varhaiskasvatuksen toteuttamista.

Asiasanat: häpeä, kasvatuskulttuuri, varhaiskasvatuksen opettaja, varhaiskasvatus

* Tämä artikkeli kuuluu JECER-lehden vertaisarvioimattomiin kirjoituksiin.

Johdanto

"Dodo kiltti", sanoi Rea. "Etkö soittaisi meille vähäsen?"

Dodo hymyili ujoin. Hänen ruskeat silmänsä räpyttelivät arasti pyöreissä ruusuisissa kasvoissa. Hän ei vastannut mitään.

"Kyllä Dodo soittaa", määräsi isä, ja Dodo istui arkana pianon ääreen. Hänen poskensa punoittivat. Hän katsoi kuitenkin parhaaksi selittää vielä olkansa yli:

"En ole käynyt tunneilla kahteen vuoteen, kun isällä ei ole ollut rahaa."

(Ote teoksesta Seljan tytöt, Rauha S. Virtanen, 1955)

Edellä esitelty kaunokirjallinen esimerkki kuvastaa häpeän ilmenemistä perhekontekstissa. Isän määräillessä Dodo alkaa tuntea häpeää, johon hän ei itse voi vaikuttaa. Käsittelemme tässä katsausartikkelissa häpeää suomalaisessa kasvatuskulttuurissa erityisesti varhaiskasvatuksen näkökulmasta. Kysymme, miten häpeän ilmeneminen lapsuudessa ja omat lapsuuden häpeän kokemukset voivat heijastua ammattilaisuuteen kasvattajana ja opettajana. Aihetta on tutkittu verrattain vähän varhaiskasvatuksessa. Kahden varhaiskasvatuksen opettajan kanssa yhteismuistelun menetelmin käydyn keskustelun ja sen analyysin avulla tarkastelemme, miten häpeän tunne ilmenee ja miten se on kenties muuttanut muotoaan suomalaisessa kasvatuskulttuurissa sotien jälkeisestä ajasta, 1940-luvulta meidän päiviimme.

Yleisesti häpeästä puhuminen on vaikeaa ja joskus jopa itsessään häpeällistä ja siksi se verhotaan usein jonkin toisen tunteen alle, tai sitä kuvataan esimerkiksi sanoilla syyllisyys, epäonnistuminen ja riittämättömyys (Malinen, 2010). Häpeä on oleellinen osa jokaisen ihmisen elämää, ja tästä syystä sen käsitteleminen osana kasvatusta on erittäin tärkeää. Tämän kirjoituksen tavoitteena on lisätä varhaiskasvattajien tietoisuutta häpeän merkityksestä kasvatuskulttuurissa.

Häpeä eroaa syyllisyydestä

Häpeän ja syyllisyyden tunteet ovat hyvin lähellä toisiaan, ja siksi ne sekoitetaan usein keskenään. Niiden ero ilmenee kuitenkin siinä, että syyllisyys kohdistuu tekoon, ja se kertoo meille, kun olemme tehneet jotakin väärää. Häpeä taas kohdistuu itseän kokonaisvaltaisemmin: se leimaa itsen huonoksi teosta riippumatta (Kainulainen & Parente-Čapkova, 2011; Lidman, 2011). Syyllisyyden tunne muuttuu helposti häpeäksi, kun ihminen ei voi vaikuttaa hankalaan tilanteeseen, ja näin ollen hän leimaa itsensä kokonaisuudessaan epäonnistuneeksi ja riittämättömäksi (Malinen, 2010).

Häpeä voi oireilla esimerkiksi esiintymisjännityksenä, ahdistuksena, masennuksena ja paniikkikohtauksina. Se ilmenee usein myös ruumiillisesti punastumisena ja motorisena kömpelyytenä (Reenkola, 2016). Häpeä on kuitenkin osa ihmisen syvintä olemusta ja se muovaa ihmisen identiteettiä sekä hänen ymmärrystä itsestään (Kainulainen & Parente-Čapkova, 2011). Häpeä on luonnollinen tunne, eikä se sellaisenaan uhkaa olemassaoloamme, vaan ongelmat syntyvät vasta sen kieltämisestä ja torjumisesta. Tarvitsemme häpeää tietyissä määrin, koska oikein ymmärrettynä häpeän viesti mahdollistaa meitä kasvamaan ihmisinä kohti tasapainoisempaa elämää. Häpeä on sidoksissa myös ihmisen moraaliseen käyttäytymiseen: se auttaa meitä tiedostamaan rajamme ja harkitsemaan toimiamme ennen niihin ryhtymistä (Malinen, 2012).

Reenkolan (2016) mukaan häpeä voi olla sisäsyntyistä tai ulkosyntyistä. Sisäsyntyinen häpeä on vahvasti yhteydessä ihanteisiin. Kun ihminen paljastuu omien ihanteidensa vastaiseksi, kuten riippuvaiseksi tai osaamattomaksi, hän kokee häpeää itsestään. Sisäinen häpeä myös ennaltaehkäisee julkista nöyryytystä, synnyttämällä ihmisessä pelon ja ahdistuksen vaarasta joutua nöyryytetyksi. Ulkoinen häpeä syntyy puolestaan reaktiona muiden ihmisten nöyryytyksen kohteeksi joutumisesta, mutta se voi myös laukaista sisäsyntyisen häpeän kehityksen (Reenkola, 2016).

Häpeä itsessään on universaali tunne, mutta häpeän tulkinnat, se mitä hävetään ja miten, vaihtelee eri kulttuureissa ja kulttuurien sisällä (Kainulainen & Parente-Čapkova, 2011; Lidman, 2011; Silfver-Kuhlampi & Helkama, 2012). Ihmisen omat arvot ja asenteet ovat aina tiiviissä vuorovaikutuksessa ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin, ja ne myös muokkaavat toisiaan kehämäisesti (Reenkola, 2016). On havaittu, että samat kasvatustavat vaikuttavat eri kulttuureissa lapsiin eri tavoin (Malinen, 2010). Kulttuurin arvot ja asenteet määrittävät sitä, mitkä tunteet ovat sopivia, mitä tunteita ihminen saa ilmaista sekä ylipäättään sitä, mitä tunteita ihminen saa tuntea, jotta hänen ei tarvitsisi hävetä (Keltikangas-Järvinen, 2000; Lidman, 2011; Malinen, 2010). Häpeän kokemus vaihtelee lisäksi saman kulttuurin sisällä, sillä sukujen ja perheiden arvoilla ja perinteillä on suuri vaikutus häpeän kokemukseen, kuten myös jokaisen yksilön omalla kokemusmaailmalla (Lidman, 2011; Malinen, 2010).

Häpeä sosiaalisena ja yhteisöllisenä ilmiönä

Häpeä on yksi yhteisöllisimmistä tunteista ja sillä on vahva sosiaalinen ulottuvuus. Koemme häpeää ensisijaisesti siksi, että pelkäämme muiden reaktioita ja haemme yhteisön hyväksyntää. Häpeä joko liittyy yksilön ryhmään tai erottaa hänet siitä (Lahikainen, Punamäki, & Tamminen, 2008; Lidman, 2011).

Häpeä on sosiaalinen tunne, koska se on yhteydessä yhteisöissä vallitseviin sosiaalisiin hierarkioihin ja valtakäsityksiin (Kainulainen & Parente-Čapkova, 2011; Lidman, 2011). Kunnia ja häpeä kulkevat yhteisöissä käsi kädessä. Yksilö voi saada osansa yhteisön kunnian ja tuottaa itse kunniaa yhteisölle. Vastaavasti yksilö voi omalla teollaan tahrata koko yhteisön kunnian ja häpäistä yhteisönsä. Tällainen käsitys esiintyi esimerkiksi esikristillisessä, läntisessä kulttuuriperinteessä, ja sitä esiintyy edelleen vahvasti osassa kulttuureista. Esimerkiksi Intiassa vallitsee ajatus ihmisen synnynnäisestä arvosta yhteiskunnassa, joka aiheuttaa sen, että yksilön epäsopeva käytös saa koko yhteisön häpeämään (Lidman, 2011).

Voimakasta häpeää kokeva ihminen kaipaa muiden arvostusta, mutta peittää häpeän vuoksi omat tunteensa. Hän kokee olevansa haavoittuva ja jatkuvasti muiden tarkkailun kohteena (Lidman, 2011). Häpeän kokemuksen tiedetään olevan yhteydessä myös sosiaaliseen ahdistukseen ja masennukseen (Gilbert, 2000). Yksilön lähipiirillä, kuten

sukulaisilla, ystävillä ja opettajilla, on suuri vaikutus siihen, kuinka kelpaavana ja riittävänä ihminen itsensä kokee. Kiusaaminen on yksi häpeää synnyttävä ilmiö, jota esiintyy kaikissa yhteisöissä. Lapset esimerkiksi syrjivät toisiaan peleissä ja leikeissä, ja yksilölle häpeää tuottava kokemus voi olla viimeisenä joukkueeseen valituksi tuleminen, tai leikkiin mukaan pääseminen ainoastaan opettajan käskyn seurauksena. Toisaalta on myös nöyryyttävää olla se, joka jää muiden leikkien ulkopuolelle (Malinen, 2010). Kaikenikäiset kiusatut kokevat häpeää, mutta välttääkseen leimautumista, he yrittävät salata ja mitätöidä tunteensa. Toistuva kielteisten tunteiden kätkeyminen johtaa kuitenkin itsearvostuksen puutteeseen ja sosiaalisiin lukkoihin (Lidman, 2011).

Häpeän yksilöllisyys

Vaikka häpeällä onkin vahva sosiaalinen ulottuvuutensa, yksilöt kohtaavat ja käsittelevät häpeäänsä hyvin eri tavoin. Yksilötasolla häpeätaipumukset liittyvät myös henkilökohtaisiin arvoihin (Silfver-Kuhlampi & Helkama, 2012). Ulkoa tulevien vaikutteiden lisäksi esimerkiksi lapsen persoonallisuus, terveydentila, erilainen sosiaalinen tausta, kasvatus, sekä lapsuuden ja nuoruuden kokemukset vaikuttavat siihen, millaisena yksilö häpeän kokee ja miten hän pystyy vastaanottamaan rakkautta ja huolenpitoa. Jollekin yhdestä häpeän kokemuksesta voi tulla koko elämään vaikuttava taakka, kun taas toiselle sama kokemus ei aiheuta mainittavaa traumaa (Lidman, 2011; Malinen, 2010).

Tutkimusten mukaan häpeän kokemusten yksilölliset erot näyttävät olevan yhteydessä ihmisen geneettiseen perimään. Perimä yhdessä yksilöllisen temperamentin kanssa muodostaa kehykset sille, kuinka yksilö sisäistää kokemansa häpeän ja miten hän reagoi kokemaansa nöyryytykseen (Malinen, 2010). Terve itsetunto suojaa häpeältä ja se auttaa kääntämään normaaliin elämään kuuluvat häpeän kokemukset yksilön vahvuudeksi. Jatkuva häpeän tunne taas vaikuttaa itsetuntoon kielteisesti ja johtaa pahimmillaan syrjäytymisen kierteeseen (Lidman, 2011).

Häpeän tutkija Ben Malinen (2010; 2012) on lanseerannut käsitteen “elämää kahlitseva häpeä”, joka syntyy, kun häpeän tunne kasvaa niin voimakkaaksi, että se alkaa ohjata ihmisen elämää. Se on usein seurausta toistuvista, voimakkaista häpeän kokemuksista, jota ihminen ei ole osannut käsitellä. Häpeällä tiedetään olevan pitkävaikutteisia seurauksia ihmisten sosiaaliseen elämään, sekä fyysiseen ja henkiseen hyvinvointiin (Gilbert, 2007). Malisen (2010) mukaan tunneherkät ihmiset kokevat kahlitsevaa häpeää muita helpommin. Tällaiset ihmiset pohtivat usein jo lapsuudesta lähtien paljon sitä, mitä muut heistä ajattelevat ja hakevat vertaistensa hyväksyntää.

Häpeän tunteita on kuitenkin usein vaikea tunnistaa ja analysoida, koska ne ovat niin syvällä käytösmalleissa, joihin meidät on kasvatettu (Lidman, 2011). Häpeän kehitys alkaa jo varhaislapsuudesta, lapsen muodostaessa kiintymyssuhteita vanhempiinsa

(Lahikainen ym., 2008; Malinen, 2012) ja kaikkein merkittävimmät häpeän kokemukset sijoittuvatkin yleensä varhaislapsuuteen, ihmisen ensimmäisiin elinvuosiin (Malinen, 2012). Käsitteellä ”varhainen häpeä” tarkoitetaan vauvan pettymystä vastavuoroisuuden tavoittelun epäonnistumisesta (Reenkola, 2016, 31). Vauvalle katsekontakti ensisijaiseen hoitajaansa merkitsee paljon, ja jos hänen katseeseensa ei vastata, vauva pettyy ja alkaa tuntea häpeää. Myös äidin tai isän läsnäolon tuoman turvallisuuden kokemuksen puuttuminen tai sen katkeaminen, saa lapsen syyttämään itseään ja kokemaan häpeää. Varhaisissa häpeän kokemuksissa tunnetta oleellisempaa on kuitenkin se, jääkö lapsi yksin tunteensa kanssa vai pystyykö hän pääsemään sen yli (Malinen, 2012). Tästä syystä vanhempien on oltava läsnä myös tunnetasolla, autettava lasta käsittelemään tunteitaan ja ymmärrettävä hänen yksilöllisiä tarpeitaan (Malinen, 2010). Kiintymyssuhteet eivät kuitenkaan rajoitu ainoastaan lapsen vanhempiin, vaan lapset voivat muodostaa kiintymyssuhteita myös muihin läheisiin hoitajiinsa, esimerkiksi päiväkodissa (mm. Lahikainen ym., 2008).

Jonkinlaiset häpeän kokemukset kuuluvat osaksi lapsen elämää ja kasvatusta, sillä ne auttavat lasta hahmottamaan oikean ja väärän eroja, sekä opettavat sosiaalisesti hyväksyttäviä käytösmalleja. Vanhempien ja opettajien on oltava kuitenkin tietoisia siitä, että kasvatusta on aina tietynlaista vallankäyttöä, ja häpeän liiallisen korostumisen ehkäisemiseksi heidän on osattava erottaa yhteiskuntaa koossa pitävä ”terve häpeä” lapsen elämää vahingoittavasta häpeästä. (Lidman, 2011.) Opettajan on myös tärkeä tiedostaa, että hänellä on merkittävä rooli lapsen itsetunnon kehityksessä, ja että hän voi omalla kannustuksellaan saada aran, itseään häpeävän lapsen tuntemaan itsensä arvokkaaksi ja merkitykselliseksi. Toisaalta jo muutamalla väärin ilmaistulla kommentilla opettaja voi nöyryyttää lasta ja murskata tämän itsetunnon. (Malinen, 2010.) Kasvattajan tehtävä onkin saada lapsi ymmärtämään, että vaikka hänen käyttöksensä olisikin ei-toivottavaa, ei hän ihmisenä ole paha (Lidman, 2011).

Häpeä osana suomalaisen kasvatuskulttuurin muutosta

Omat lapsuuden kokemuksemme sekä kohtaamamme häpeän tunteet vaikuttavat meihin kasvattajina, sillä tutkimusten mukaan ihmiset siirtävät tiedostamattaan omia ajattelutapojaan sekä kasvatusten menetelmiään seuraavalle sukupolvelle (Lidman, 2011; Malinen, 2010). Myös häpeän kokemukset siirtyvät tätä kautta seuraaville sukupolville. On todettu, että kasvattajat siirtävät tahtomattaankin seuraavalle sukupolvelle samoja hylkäämisen ja kaltoinkohtelun kokemuksia, joita he ovat itse kohdanneet, sillä käsittelemätön häpeä estää kasvattajaa toimimasta tavalla, jonka tietäisi hyväksi lapsen kehitykselle. Esimerkiksi se, jos kasvattaja vähättelee, mitätöi, loukkaa tai nöyryyttää, on usein kytköksissä häpeään ja osaltaan nämä ovat tuottamassa häpeää. Toisaalta kasvattajat, jotka tiedostavat omat häpeän kokemuksensa sekä niiden vaikutukset, pystyvät katkaisemaan tämän häpeäketjun (Malinen, 2010). Vanhemman suhde omiin

vanhempiinsa voi toimia lapsen kehitystä suojaavana tekijänä, sillä vanhemmat, jotka tiedostavat omien lapsuuden kokemustensa merkityksen omassa elämässään, osaavat tutkitusti toimia sensitiivisemmin lasten kanssa (Lahikainen ym., 2008).

Suomalaista tunteiden ilmaisua leimaa yleensä itsensä hillitseminen sekä tunteiden piilottaminen syvälle, muilta näkymättömiin (Keltikangas-Järvinen, 2000). Tämä tulee esille erityisesti omaa perhettä koskevissa asioissa, sillä perheen sisäiset ongelmat on totuttu salaamaan ulkopuolisilta, luomalla samalla kuvaa perheestä, jolla menee ”kaikin puolin mukavasti” (Keltikangas-Järvinen, 2000; Malinen, 2012). Suomalaiset tutkimukset osoittavat välttämishakuisen kiintymyssuhteen tyypilliseksi erityisesti suomalaisille miehille. Tämä tarkoittaa, että suomalaiset ovat oppineet pidättelemään rakkauden ja hellyyden osoituksiaan, sekä pitämään vaikeita tunteita lähinnä omana tietonaan (Lahikainen ym., 2008). Suomalaisessa kulttuurissa myös häpeällä on täysin oma ulottuvuutensa, ja esimerkiksi noloihin tilanteisiin joutuminen näyttää tuottavan muihin verrattuna juuri suomalaisille enemmän häpeää (Malinen, 2010).

Yksi syy suomalaisten puhumattomuuteen ja tunteiden salaamiseen saattaa olla sota-aika (1939-1944), joka jätti kulttuuriimme syvät jäljet. Talvi- ja jatkosodasta puhutaan maassamme yleensä sankaritarinoiden kautta. Syynä tähän saattaa olla se, että sankaritarinoiden kautta sodan tuomien menetysten ja tappion aiheuttamaa häpeää oli helpompi torjua. Tämä torjuttu häpeä on kuitenkin vaikuttanut meihin suomalaisiin monin eri tavoin, sillä sota-ajan lapset ja vielä heidänkin lapsensa joutuivat kärsimään vahvasti sodan aiheuttamista traumaista. Tämän myötä sota-aika leimaa vielä tämänkin päivän aikuisten häpeän kokemuksia (Malinen, 2010).

Sotien jälkeen, aina 1960-luvulle asti, Suomessa vallitsi autoritaarinen kasvatuskulttuuri, joka korosti rajojen asettamista, tiukkaa kuria ja työnteon merkitystä (Lahikainen ym., 2008; Lidman, 2011). Lapsilta odotettiin vaatimattomuutta ja kuuliaisuutta sekä kunnioitusta vanhempiaan kohtaan. Ankaruus kasvatusta korostui erityisesti alemman sosiaaliluokan perheissä (Lahikainen ym., 2008, viitaten Takalaan, 1960). Ajan kasvatuskulttuuri korosti työn tekemistä paremman tulevaisuuden puolesta, sekä perheen edun asettamista oman edun edelle. Usein tämä tarkoitti myös omien tarpeiden kiistämistä. Suomalaiset tutkimukset ovat osoittaneet ajan kasvatuskulttuurin ajaneen 1950-luvulla syntyneet äidit vaientamaan itseään. Tämä saattoi tarkoittaa esimerkiksi vaikeiden tunteiden salaamista siten, että äiti esitti ulospäin kaiken olevan hyvin. Tällainen itsensä vaientaminen väheni huomattavasti 1970-1980-luvuille saavuttaessa (Lahikainen ym., 2008). Myös 1950-luvun koulujärjestelmä on ollut pienoisyhteiskunnan kaltainen järjestelmä, jossa välitettiin eteenpäin yhteiskunnassa vallitsevia arvoja (Launonen, 2000). Tämä tarkoitti sitä, että opettajan tuli toimia roolimallina oppilailleen, ohjeistaen samalla myös oppilaiden vanhempia heidän

kasvatustehtävässään. Koulujärjestelmällä ja sen kehittymisellä on täten ollut osansa häpeän esiintymiseen kasvatuskulttuurissa.

Yhteiskunnan modernisaation myötä myös häpeä ilmiönä on muuttunut: esimerkiksi yhteiskunnan teknologisoituminen ja kaupallistuminen, ovat tuoneet suomalaiseen kulttuuriin uusia häpeää tuottavia tekijöitä (Lahikainen ym., 2008). Nykypäivän lapsi joutuu esimerkiksi median tuottaman sisällön kautta jatkuvasti vertaamaan itseään muihin, ja häpeän tunnetta tuottava tekijä saattaa liittyä omaan ulkonäköön. Ruumishäpeä nousee tällöin oman ulkonäön ja ideaalisen, tavoitellun ulkonäön välisestä ristiriidasta (Lahikainen ym., 2008; Malinen, 2012). On myös todettu, että nykykulttuurissamme, jossa ”kaikki on näytetty ja kulttuurisesti häpäisty”, tunnustetaan normiksi ennemmin häpeämättömyys (Lahikainen ym., 2008, 42). Tämä kuitenkin lisää häpeää entisestään, sillä kun yksilön oma todellisuus ja omat rajat ovat ristiriidassa kulttuurin esittämän häpeämättömyyden kanssa, yksilö tuntee häpeää omasta poikkeavuudestaan (Lahikainen ym., 2008).

Häpeän monet kasvot: tutkimuksen toteutus, aineisto ja analyysi

Tutkimusaiheemme on häpeän merkitys osana suomalaisen kasvatuskulttuurin muutosta sekä se, miten häpeä on kenties muuttanut muotoaan suomalaisessa kasvatuskulttuurissa sotien jälkeisestä ajasta, 1940-luvulta meidän päiviimme. Katsausartikkeliin liittyy kahden 1950-luvulla syntyneen varhaiskasvatuksen opettajan haastattelu, jossa sovellettiin yhteismuistelun (*collective biography*) menetelmää. Menetelmä soveltui hyvin sensitiivisen, muistivaraisen aiheen käsittelyyn (ks. Clift & Clift, 2017): yhteismuistelumenetelmän avulla on mahdollista tarkastella ja ymmärtää yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti hyväksytyjä käsityksiä tutkittavasta aiheesta (Konkola, 2000). Yhteismuistelussa omien muistojen jakaminen ja toisten kuunteleminen toimivat välineenä, joka yhteisymmärryksen löytämisen kautta mahdollistaa muistojen nostamisen yhteiseen käsittelyyn sellaisina, joina ne elettiin (Browne, ym., 2006).

Varhaiskasvatuksen opettajien parihaastattelun toteutti tekstin ensimmäinen kirjoittaja. Valikoiduksi tuli kirjoittajan omien kontaktien kautta kaksi toisilleen ennestään tuntematonta, 1950-luvulla syntynyttä, pitkän työuran omaavaa opettajaa. Molemmat olivat juuri eläköityneitä, ja näin ollen ehtineet kokea varhaiskasvatuksen monia vaiheita, sekä myös tunnekasvatukseen ja tunteiden käsittelyyn liittyvää muutosta. Ammattilaissukupolvena he edustavat päivähoidon rakentamisen sukupolvea, joka aloitti työuransa päivähoitolain (1973) voimaantulon aikaan ja heidän uransa alkuvaiheessa varhaiskasvatuksen tehtävät painottuivat pääosin työvoima- ja sosiaalipoliittisiin tehtäviin (Karila, 2013).

Haastattelun aluksi osallistujille näytettiin kaksi keskustelua virittävää esimerkkiä. Ensimmäinen esimerkeistä oli katkelma 1950-luvun perhe-elämää kuvaavasta, Rauha S.

Virtasen romaanista *Seljan tytöt* (ks. lainaus tekstin alussa). Toinen esimerkki oli osa *Kolme tarinaa häpeästä* -haastatteluvideota, jossa kansanedustaja Risto Kuisma kertoi lapsuudessa kokemastaan köyhyydestä ja sen tuomasta häpeästä 1950–1960-luvuilla. Esimerkkeiksi valittiin keskenään erilaisia häpeää kuvaavia tilanteita, joiden tarkoituksena oli pohjustaa keskustelua ja helpottaa keskustelun käynnistymistä ohjaamatta kuitenkaan sen suuntaa, sillä häpeä on aiheena sensitiivinen.

Videoitu haastattelu litteroitiin, jonka jälkeen aineisto järjestettiin ja luokiteltiin kolmeen kategoriaan: haastateltavien lapsuuden kokemukset, aikuisuudessa ja opettajana kohdatut kokemukset sekä aiheeseen liittyvä yleinen keskustelu. Ensimmäinen kirjoittaja teemoitteli aineiston sisällönanalyysin keinoin (Braun & Clarke, 2006) siten, että analyysiyksikkönä toimi yksi puheenvuoro. Alustavan teemoittelun jälkeen teemoja tarkasteltiin ja muokattiin sekä lopulta nimettiin. Aineistossa esiintyvät haastateltavien omat, häpeää tuottaneet lapsuuden kokemukset sekä siihen liittyvä omaan opettajuuteen ja kasvatuskulttuuriin liittyvä pohdinta, jakaantuivat lopulta kolmeen teemaan: vertaisiin liittyviin kokemuksiin, opettajiin liittyviin muistoihin sekä omien lapsuuden kokemusten tunnetasoon. Tämän katsausartikkelin kirjoittajien välinen dialogi ja yhteispohdinta ovat viitoittaneet kirjoittamisprosessia kauttaaltaan.

Tarkastelu: Häpeä suomalaisessa kasvatuksessa 1950-luvulta nykypäivään

Aineistosta käy ilmi, kuinka haastateltavien lapsuudessa ja nuoruudessa vertaisten toiminta, esimerkiksi päiväkodissa ja koulussa, on ollut yksi häpeää tuottava tekijä. Häpeää on tuottanut myös esimerkiksi itsen jatkuva vertaaminen toisiin ja suoranainen kiusaaminen, johon ei olla aikuisten taholta puututtu. Lasten keskinäinen vertailu on myös kohdistunut usein jollakin tavalla varallisuutta osoittaviin tekijöihin.

Eiku tä oli niinku ylä... siis entistä yhteiskoulua. Ni oli silleen, et meil oli tämmösen vaatekaupiaan kaksostytöt. Ja heil oli, et vaatteita vertailtiin. Ja mul oli esimerkiks – niinku sanottu ni ei oltu mitenkään varakkaita, mut mun äiti tykkäs et mul on... ja sain nättejä vaatteita ja näin. Ja sit mul oli kaks vähävarasta ystävää. Sillon ei ollu mitään Hennezejä & Mauritzeja eikä mitään, et sillon oli vaan... et ne oli kalliita ne vaatteet. Ni se oli musta ihan järkyttävää (*nauraen*), et jos joku sai vaikka uuden takin, ni koko luokka syöksy kattomaan, et onko se niinku tarpeeks... (H1).

Hieno (H2).

Hieno tai tarpeeks mallinmukanen. Ja sit just nää kaksoset, jolla oli sit joka lähtöön, ni ne oli niitä niinku priimus... (H1).

Pukeutuminen on ollut yksi tapa osoittaa varakkuutta, ja hienojen vaatteiden puute on voinut aiheuttaa häpeää. Haastateltavat muistelivat useaan otteeseen omien opettajiensa toimintaa 1950-1960-luvuilla, joka on ollut osin huomattavan epäsensitiivistä.

Negatiivisia tunteita on pyritty ennemminkin hillitsemään ja niiden olemassaoloa on vähätelty esimerkiksi kommentteilla: ”Älä nyt turhaan siinä...” ja ”Mitä sää nyt itket, mee leikkimään hippaa...”. Myös lasten vertailu ja eriarvoistaminen on ollut osa päiväkotien ja koulujen arkea, eikä tällaisia toimintatapoja ole aikanaan kyseenalaistettu lainkaan.

Mut siihen aikaan ku me oltiin lapsia, niin oli takuulla enemmän opettajan taholta semmosta eriarvostamista (H2, kädet puuskassa).

Niin oli ihan varmasti (H1, myös kädet puuskassa).

Semmosta luokittelua ja just et pankinjohtajan tyttö ja...(H2).

Kyllä (H1).

Ihan takuulla (H2).

Ja ehkä – en tiää oliko sulla pienellä paikkakunnalla ehkä enemmän (H1)?

En osaa sanoa, mutta... Mutta on ollu varmasti. Ja semmosta ku luokitellaan ihmisiä. Ja sitte jos mä vertaan nykypäivään, ni on takuulla ollu opettajtki paljon epäsensitiivisempiä. Ihan varmasti (H2).

Koulussa häpeää on voinut tuottaa oma perhetaustan mukainen sosiaalinen asema, ja opettajien suhtautumistapa on edelleen vahvistanut asiaa. Opettajien toiminta on ollut toisinaan suoraa nöyryyttämistä, ja häpeällisiä asioita on nostettu voimallisen korostetusti esiin:

Mut kyllä siellä koulussaki – siellä just siellä oppikoulussa – niin meil oli semmonen ankara liikunnanopettaja ja semmonen karjuja ja semmonen ihan... Ni se kohteli tosi silleen, et ku oli esimerkiks kuukautiset, ni piti olla ne verkkarit, ku muilla oli ne jumppahousut. Ja sitte piti istuu siellä – ei voinu tietysti tehdä kaikkia temppuja – ni istuu siellä (H2).

Esimerkiksi tiettyyn sukupuoleen liitetyt asiat ja piirteet, ovat voineet tuottaa häpeän tunnetta henkilöstä riippumattomista syistä. Aineistosta käy myös ilmi, että 1950-1960-luvun opetuksessa opettajan henkilökohtaiset mielipiteet oppilaista ovat olleet hyvin vahvoja. Lapsia ja nuoria on jaoteltu esimerkiksi taitotason mukaan, ja opettajalle mieluisimpia oppilaita on suosittu myös ryhmätilanteissa. Tämä taas on vaikuttanut lasten ja nuorten kuvaan itsestään sekä oppijana että yleensä persoonana. Haastateltavien kertomat kokemukset osoittavat myös, että menestyminen ja toisaalta hankalat kokemukset ovat kasaantuneet helposti tiettyjen yksilöiden harteille, sillä usein opettajille mieluisimpia oppilaita ovat olleet ne, joiden perhe on ollut menestyvä ja varakas.

No se meil oli ainaki, että ku pyrittiin oppikouluun, ni se oli aivan itsestään selvää, että nää, jotka pyrkii oppikouluun – muun muassa minä – ni me oltiin eturivissä. Ja sit ne, jotka ei pyrkiny, ne oli takarivissä. Ja sit meil oli...(H1).

Mut sit oli näitä esimerkiks [nimi] oli yhden hyvin menestyvän, silmälääkärin tytär, joka oli mun kaveri vielä partiossa. Ni hän oli selvästi opettajan semmonen lellikki, ihan selkeesti. Et häntä niinku kohdeltiin paremmin. Tai siis hän oliko hirveen hyvä koulussa ja kaikki tietenki oli hyvin (H1).

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta katsoen, taustan korostaminen ja toisten perheiden pitäminen ”parempina”, on ollut nähtävästi aivan hyväksyttävää. Kiinnostava on huomata, että haastateltavat ajattelevat perhetaustan vaikuttavan nykyäänkin, ainakin joissain tilanteissa:

Se mul on niinku tullu tässä (*naureskellen*) iän myötä, et kyl sillä – halus myöntää tai ei – niin kyl sillä lapsuuden kodilla on ihan hirvee merkitys. Vaikka mä oon enemmän semmonen halki-poikki-pinoon-ihminen, et mä en liikaa... oon ratkasukeskeinen ehdottomasti monessa asiassa. Mut et kyl musta se vaikuttaa ihan... kyl sillä perhetaustalla on ihan hirvee merkitys (H1).

Omaan taustaan ei voi vaikuttaa, mutta elämän varrella omia lapsuudenkokemuksiaan voi reflektoida ja yrittää tunnistaa niissä häpeään liittyviä piirteitä ja häpeästä juontuvia ajattelumalleja. Aineistosta käy ilmi, kuinka 1950-luvulla vallinnut autoritaarinen kasvatus on jättänyt jälkensä lasten ajatteluun ja tunteisiin. Toinen haastateltavista muistaa hyvinkin tarkasti päiväkotikaveriensa kasvoja ja erilaisia tilanteita, joihin on liittynyt vahvoja tunteita. Hän toteaa: ”Että silleen jää asiat mieleen. Ja sellasii just tunteita ja välähdyksiä ja tämmösii – kivoja sekä sitte negatiivisia”. Erityisesti häpeää ja muita vaikeita tunteita sisältäneet tilanteet muistuvat helposti mieleen monenkin kymmenen vuoden jälkeen:

Mut vielä tosta tunteesta ja häpeästä, niin mulle tulee omasta... kun mä olin puolipäivätarhassa jonkun aikaa, ni mä muistan sieltä vieläki sen opettajan naaman, minkä näkönen se oli ja nimen ja kaikki, vaikka siitä on yli 60 vuotta. Ni siellä oli vähän ankaraa, ku sit ku piti mennä päivälevolle - ni ette usko – mejän piti panna hatut päähän, pehmeet hatut, ja mennä siis salin penkeille lepäämään. Se on mulle jääny semmosena vastenmielisenä (H2).

Häpeä osana kasvatuskulttuuria ole kadonnut, vaan se on lähinnä muuttanut muotoaan. Vaikka nykypäivänä kasvatus ja opetus on sensitiivisempää ja lapsilähtöisempää, ja tunnekasvatukseen panostetaan paljon, ovat haastateltavat sitä mieltä, että lapset ovat jo lähtökohtaisesti eriarvoisessa asemassa toisiinsa nähden. Tämä eriarvoisuus nousee esimerkiksi kasvatuksen ja opetuksen tason alueellisesta vaihtelusta. Puhuttaessa lapsiin kohdistuvasta vertailusta, toinen haastateltavista toteaa: ”Mut et niinku sanottu, ni tätä päivään on tämä, edelleenkin tämä, niinku eriarvosuus mun mielestä vaan kasvaa – tässäkin kaupungissa”. Eriarvoisuudesta johtuen osa lapsista saa laadukasta kasvatusta ja opetusta, jossa heihin panostetaan ja he kokevat itsensä arvokkaiksi. Toisille lapsista taas arkipäivää on se, ettei aikuisilla ole aikaa heidän tunteilleen, eivätkä he koe itseään merkityksellisiksi. Tämän seurauksena he kokevat arjessaan huomattavasti enemmän häpeää, eivätkä saa oikeanlaista tukea sen käsittelyyn.

Oman perheen rinnalla, myös muut lapsen elämässä toimivat aikuiset voivat omalla toiminnallaan vaikuttaa häpeän tunteen syntymiseen. Vastaavasti nämä aikuiset voivat toimia häpeältä suojelevana tekijänä, sekä auttaa lasta vaikeiden tunteiden

käsitlemisessä. Esimerkiksi opettajan työpanos on tästä syystä erityisen tärkeä, oli kyse sitten minkä asteen opettajasta tahansa.

Mutta onhan monet – kun lehdistä ja mistä on luku – että kyllähän monet on sanonu, julkkiksetkin, että se oli se yks opettaja, joka sano hänelle...(H2).

Nii on, kyllä (H1).

Ja monet muutkin taiteilijat on sanonu, että opettajat on kannustanu. Ja sitte jotkut on tietenki sanonu, että opettaja on sanonu, että ”Sinusta ei tule koskaan mitään”. (tauko 2s) Ihan älytöntä, että miten voi joku ylipäättään sanoo noin. Että se ei tarvii olla iso juttu, kun se vaikuttaa lapseen/nuoreen, silleen että se tunne – joku vähän negatiivinen olotila – muuttuuki positiivisemmaks (H2).

Opettajan sanomalla yksittäisellä kommentillakin on siis merkitystä, ja se vaikuttaa lapsen itsetunnon kehittymiseen. Haastateltavien ajatuksista nousee esiin myös kaksi erilaista näkökulmaa siihen, miten lapsuuden häpeän kokemukset muovaavat omaa kasvattajuutta. Toinen näistä on yksilöllisyyden näkökulma. Haastateltavilla on yhtenäinen näkökulma siitä, etteivät kaikki kanna lapsuudessa kokemaansa häpeää koko elämänsä aikaisena taakkana. Ihmisen persoonallisuus ja temperamentti vaikuttavat hyvin paljon siihen, millaisena kukin häpeän kokee ja jääkö se vaivaamaan ihmistä.

Mun mielestä se on nimenomaan yksilöllistä. Et eihän kaikki siitä oo loppuikänsä epävarmoja ja huonoa itsetuntoa, jos on jotain. Että sen ihmisen temperamentti ja ihmisen kokemukset lisäksi vaikuttaa siihen, et miten suhtautuu asioihin sen oman temperamenttinsa kautta. Ja jos on vastoinkäymisiä, niin että miten niihin reagoi ja miten niistä pääsee eteenpäin. Et se sisäinen vahvuus tai sitten heikkous ja siltä väliltä (H2).

Joo, mullaki on kolme lasta ja mulla on nää ääripäät eli poika ja... mulla on poika ja kaks tyttö, niin keskimäinen tyttö on kaikkein haurain ja kokenu elämässäänkin kaikkein eniten. Näkee, että hänellä on kaikkein vähiten voimavaroja niinku ottaa vastaan semmosia normaaleja vastoinkäymisiä (H1).

Nii, että ei pidä unohtaa sitä, että ihan samasta kokemuspohjasta ihmiset reagoi eri tavalla (H2).

Niin, kyllä (H1).

Ja heistä kasvaa lapsuudesta lähtien erilaisia ihmisiä. Ja miten se niinku... onko melankolinen vai eikö oo melankolinen, niin kaikki vahvasti vaikuttaa (H2).

Vaikka tausta ja lähtökohdat elämälle ovat samat, ovat häpeän kokemukset kytköksissä myös persoonallisuuden piirteisiin. Persoonallisuuserojen lisäksi myös sillä on merkitystä, kuinka ihminen on käsitellyt omia häpeän tunteitaan. Parhaassa tapauksessa lapsuudessa koettu häpeä voi kääntyä voimavaraksi omassa kasvattajuudessa, ja monet vaikean taustan omaavat hakeutuvat opettajaksi nimenomaan siksi, että he näkevät kasvatus- ja opetustyön erittäin merkityksellisenä ja arvokkaana.

Niin, mutta mä voisin kuvitella, että semmonen ihminen – jos on voimavaroja olla opettajana – ni on kyllä tunneherkempi nuorille ja lasten tunteille ja tarpeille. Voisin siis ajatella näin sen (H2).

Koska molemmat haastateltavat ovat 1950-luvulla syntyneitä, kuuluu sota-ajan vaikutus myös heidän pohtiessaan suomalaista nykykasvatusta ja -opetusta. Sota-ajan voidaan todeta jättäneen suomalaiseseen kasvatuskulttuuriin syvät jäljet, jotka välittyvät edelleen seuraaville sukupolville kasvatuksen kautta.

No mulla on ainaki henkilökohtanen kokemus silleen, että mun edellisen miehen perheessä tää edesmennyt appiukko oli aivan rikkinäinen ihminen, siitä sodasta johtuen. Hän kuoliki hirveen nuorena. Niin kyllä se on heijastunu siis ihan seuraavaan ja sitäki seuraavaan sukupolveen. Että kun lehdessä luki nyt, että nää sodan kokeneet – et nyt on jo ohi – niin ei pidä kyllä paikkaansa ollenkaan. Että just tästä vanhemmuudesta, et se on ehdottomasti mun mielestä... vieläkin tuntuu. Esimerkiks meidän – mä en tiedä minkä ikäsi sun lapset on (viitaten haastateltavaan 2) – mut meijänki, mun vanhin on nelikymppinen, mut et vielä ainaki seuraavassa sukupolvessa (H1).

Häpeän ylisukupolvisuus on ilmeistä, varsinkin jos asioista ei puhuta. Puhumattomuus on ajanut sotien jälkeen lapsiaan kasvattavat vanhemmat kätkemään sodan aiheuttamat traumat syvälle sisimpäänsä. Siitä huolimatta nämä kätketyt traumat ovat tulleet epäsuorasti esille monilla tavoin perheen arjessa, ja näin ollen ne ovat vaikuttaneet erityisesti lasten tunne-elämäänsä. Haastateltavat mainitsevat puhumattomuuden erityisesti suomalaisten miesten ongelmaksi.

Niin onhan munikin isä ja mun äiti, ollu molemmat sodan aikaan sen ikäsiä, että ne on ymmärtäny, että on pitäny mennä pommisuojaan. Tai naapurin taloa on pommitettu mäsäks ja siellä on kuollu ihmisiä (H2).

No miten ne on kokenu sen (H1)?

Mun äiti on vaan kertonu jotain juttuja, mä en osaa sanoa, varmasti on aiheuttanu pelkoa ja kaikkee... ja sit mun isä ei paljon ikinä halunnu puhua sellasta (H2).

Kukaan ei puhu (H1).

Se on varmaan ollu niin pelottavaa (H2).

Siis kukaan ei... Siis mun nykyinen mies, niin hänen isänsä oli kans sodassa. Niin sano, et koskaan hän ei puhunu, ei ikinä. Mä en sit montaa tiedä, miestä, jotka ois kertonu mitä siel on tapahtunu (H1).

Häpeä linkittyy puhumattomuuteen, joka on kulttuurinen ilmiö. Puhumattomuuden kulttuurissa ylläpidetään monia häpeään liittyviä, ääneen lausumattomia oletuksia ja olettamuksia. Tässäkin tutkimuksessa on käynyt ilmi, kuinka kulttuurisen tason lisäksi perheiden omilla tavoilla on merkitystä häpeän tunteen kokemisessa ja käsittelyssä. Lisäksi vaikutusta on kunkin yksilön omalla persoonallisuudella, joten kokonaisuudessaan häpeän kokeminen ja käsitteleminen on monitasoinen ilmiö.

Pohdinta

Häpeä on vaikuttava ja voimakas tunne ja sillä on monet kasvot. Tämän katsausartikkelimme valossa voidaan todeta, että lapsuudessa koetuilla häpeän tunteilla ja sillä, miten häpeä kunkin lapsuudessa ilmenee, on paljon merkitystä ihmisen myöhemmälle elämälle. Häpeää ja sen käsittelyä ei ole syytä vältellä, vaan se on otettava keskusteluun (Malinen, 2010). Vaikka tutkimukseen osallistuneet varhaiskasvatuksen opettajat kokivat perhetaustan merkitykselliseksi lapsen kehityksen kannalta, he totesivat myös muilla lapsen elämässä vaikuttavilla aikuisilla, kuten opettajilla, olevan huomattavan paljon merkitystä sekä hyvässä että pahassa. Haastateltavien puheenvuoroista ilmenee kaksi erilaista näkökulmaa siihen, miten lapsuuden häpeän kokemukset muovaavat omaa kasvattajuutta. Toinen näistä on yksilöllisyyden näkökulma, joka korostaa persoonallisuuseroja siinä, miten pitkälle ja vahvasti lapsuuden häpeän kokemukset vaikuttavat ihmisen elämässä. Toinen näkökulma taas on laajemmin suomalaisessa kasvatuskulttuurissa ilmenevä sota-ajan ja sen seurauksena puhumattomuuden vaikutus suomalaiseen nykykasvatukseen ja -opetukseen. Osin nämä kaksi näkökulmaa lomittuvat toisiinsa ja ylläpitävät vaikenemisen kulttuuria. Suomalaiseen kulttuuriin ja puhumattomuuteen liittyy tunteiden piilottaminen muilta näkymättömiin (Keltikangas-Järvinen, 2000). Yhdistettynä persoonallisuuteen liittyviin tekijöihin, häpeä muodostuu ylitsepääsemättömäksi niille, jotka eivät osaa käsitellä omaa häpeäänsä, eivätkä saa siihen tukea kasvatuksesta (Lidman, 2011; Malinen, 2010).

Monella lapsuuden kokemukset liittyvät perheen lisäksi päiväkotiin ja kouluun, ja näihin liittykin myös paljon muistoja häpeästä. Perheen asioista vaikeneminen on vahvasti osa suomalaista kulttuuria, mikä korostui erityisesti 1950-luvulla, jolloin tähän tutkimukseen osallistuneet haastateltavat ovat syntyneet. Häpeän käsitteleminen omaan perheeseen liittyvien muistojen kautta, saattaa olla suomalaiselle näin ollen vierasta ja jopa liian henkilökohtaista. Tätä tukee havainto siitä, että kysyttäessä muistavatko haastateltavat, miten omat vanhemmat tai opettajat suhtautuivat kiusaamiseen 1950-luvulla, vastauksena oli: "Vanhempien suhteen en muista yhtään mitään erikoista, mutta...". Toinen kiinnostava havainto oli se, että tutkittavat toivat haastattelussa esille myös ystäviensä ja tuttaviansa häpeän kokemuksia, ja avasivat näiden kokemusten tunnemaailmaa, mutta omista lapsuuden tuntemuksistaan he puhuivat hyvin varovasti. Haastateltavat käyttivät tunteistaan puhuessaan muun muassa ilmaisuja: "Ni sellanen on pikkasen niinku jääny mieleen, mut ei se tavallaan aiheuttanu mitään sen kummempaa" ja "Siellä oli vähän ankaraa". Malisen (2010; 2012) mukaan se, miten ihmiset omaksuvat häpeän osaksi itseään, riippuu muun muassa temperamentista, kasvatukseen ja perheen sosiaalisesta asemasta.

Olisi mielenkiintoista tarkastella myös häpeän sukupuolittuneisuutta. Kasvatusala on edelleen vahvasti naisvoittainen. Tutkimuskirjallisuus (mm. Lahikainen ym., 2008) ja

tutkittavien puheenvuorot osoittavat, että vielä muutamia vuosikymmeniä sitten, poikia ja tyttöjä on kasvatettu varsin eri tavalla. Tästä syystä olisi erittäin tärkeää tutkia sitä, miten esimerkiksi 1950-luvulla syntyneiden mies- ja naisopettajien häpeän kokemukset eroavat toisistaan, ja miten nämä lapsuuden kokemukset ovat vaikuttaneet myöhemmin heidän omaan opettajuuteensa. Kiinnostavaa olisi myös tutkia, eroaako näiden mies- ja naisopettajien kasvatustajattelu toisistaan, peilaten tutkimusta heidän omiin lapsuuden häpeän kokemuksiinsa.

Katsausartikkelimme avaa osaltaan tietä häpeän ja siihen liittyvien ilmiöiden tarkasteluun suomalaisessa varhaiskasvatuksessa ja laajemminkin kasvatuskulttuureissa. Toivomme tekstimme auttavan erityisesti varhaiskasvatuksen opettajia ja opettajaksi opiskelevia hahmottamaan häpeän syntyyn vaikuttavia tekijöitä sekä sitä, miten lapsuuden kokemukset voivat vaikuttaa omaan kasvattajuuteen ja opettajuuteen. Ymmärrämme, että pieni aineistomme antaa vain viitteellisesti tietoa ilmiöstä, joten lisätutkimukset ovat tarpeen. Olisi syytä tarkemmin tutkia esimerkiksi kasvatuskulttuurin muutosta sekä sitä, miten suuri vaikutus erityisesti sota-ajalla on edelleen nykypäivän kasvatukseen. Sensitiivisen aiheen, kuten häpeän tuominen yleiseen keskusteluun on kuitenkin vaikeaa, sillä kuten jo aiemmin on todettu, häpeästä puhuminen on häpeällistä. Tätä perinnettä ei kuitenkaan kannata ylläpitää. Käsittelemme mukaan häpeän kierre pystytään katkaisemaan ainoastaan nostamalla häpeää tuottavat kokemukset puheeksi jo pientenkin lasten kanssa, joten aihe liittyy oleellisesti myös varhaiskasvatukseen. Näin meneteltynä häpeä ei olisi enää tabu, vaan siihen voitaisiin suhtautua inhimillisenä tunteena muiden joukossa.

Lähteet

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
<http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Browne, J., Carteret, P. D., Davies, B., Dormer, S., Flemmen, A. B., Gannon, S., & Wihlborg, M. (2006). *Doing collective biography: Investigating the production of subjectivity*. Maidenhead: Open University Press.
- Clift, B. C., & Clift, R. T. (2017). Toward a “Pedagogy of Reinvention”: Memory Work, Collective Biography, Self-Study, and Family. *Qualitative Inquiry*, 23(8), 605–617.
 doi: 10.1177/1077800417729836
- Gilbert, P. (2000). The relationship of shame, social anxiety and depression: The role of the evaluation of social rank. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 7, 174–189.
 doi:10.1002/1099-0879(200007)7:3<174::AID-CPP236>3.0.CO;2-U
- Gilbert, P. (2007). The evolution of shame as a marker for relationship security: A biopsychosocial approach. Teoksessa J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney

- (toim.), *The self-conscious emotions: Theory and research* (s. 283–309). New York: Guilford Press.
- Kainulainen, S., & Parente-Čapkova, V. (2011). Häpeän latautunut toiminta. Teoksessa S. Kainulainen & V. Parente-Čapkova (toim.), *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä* (s. 6–21). Turku: Turun yliopisto.
- Karila, K. (2013). Ammattilaissukupolvet varhaiskasvatuksen pedagogiikan toteuttajina ja kehittäjinä. Teoksessa K. Karila & L. Lipponen. (toim.), *Varhaiskasvatuksen pedagogiikka* (s. 9–29). Tampere: Vastapaino.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2000). *Tunne itsesi, suomalainen*. Helsinki: WSOY.
- Konkola, R. (2000). *Yhteismuistelu työyhteisön historiaan liittyvän aineiston keräämisen välineenä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lahikainen, A. R., Punamäki, R., & Tamminen, T. (2008). *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: WSOY.
- Launonen, L. 2000. *Eettinen kasvatustajattelu suomalaisen koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, 168. Jyväskylän yliopisto.
- Lidman, S. (2011). *Häpeä!: Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä*. Jyväskylä: Atena.
- Malinen, B. (2012). *Häpeän monet kasvot* (1. liepeellinen nid. p.). Helsinki: Kirjapaja.
- Malinen, B. (2010). *Elämää kahlitseva häpeä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Reenkola, E. (2016). *Nainen ja häpeä* (3. painos.). Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Silfver-Kuhlamppi, M., & Helkama, K. (2012). Syyllisyys, häpeä ja arvot erilaisissa kulttuureissa. *Psykologia*, 47(5-6), 383–395.